
Prasiddha Shalyachikitsakah Jivakakomarabhachchah

ప్రసిద్ధశల్యచికిత్సకః జీవకకోమారభచ్చః

Document Information

Text title : Prasiddha Shalyachikitsakah Jivakakomarabhachchah

File name : jIvakakomArabhachchaH.itx

Category : misc, article, pradIptakumArananda

Location : doc_z_misc_general

Author : (Copyright) Pradipta Kumar Nanda, Kendrapara, Orissa pknanda65 at gmail.com

Transliterated by : Pradipta Kumar Nanda pknanda65 at gmail.com

Proofread by : Pradipta Kumar Nanda

Description/comments : jIvanam, chikitsAvidyA, bauddhasAhitye yogadAnancha

Acknowledge-Permission: (Copyright) Pradipta Kumar Nanda

Latest update : October 15, 2026

Send corrections to : sanskrit at cheerful dot c om

This text is prepared by volunteers and is to be used for personal study and research. The file is not to be copied or reposted without permission, for promotion of any website or individuals or for commercial purpose.

Please help to maintain respect for volunteer spirit.

Please note that proofreading is done using Devanagari version and other language/scripts are generated using **sanscript**.

October 15, 2026

sanskritdocuments.org

ప్రసిద్ధశల్యచికిత్సకః జీవకకోమారభచ్చః

జీవనమ్, చికిత్సావిద్యా, బౌద్ధసాహిత్యే యోగదానశ్చ

౧. ఉపక్రమః

ప్రాచీనభారతీయచికిత్సావిద్యాయాః ఇతిహాసే బౌద్ధసాహిత్యే చ జీవకకోమారభచ్చస్య నామ విశేషతయా స్మరణీయమ్ । సః గౌతమబుద్ధస్య సమసామయికః ప్రసిద్ధశ్చ చికిత్సకః ఆసీదితి బౌద్ధపరम्పరాయాం వర్ణితమ్ । తస్య జీవనచరితం కేవలం చికిత్సకస్య వ్యక్తిగతజీవనస్య వివరణం న, అపితు ప్రాచీనభారతస్య చికిత్సాశిక్షాయాః, ఔషధప్రయోగస్య, శల్యచికిత్సాయాః, రాజచికిత్సాయాః తథా బౌద్ధసంఘస్య స్వాస్థ్యసేవాయాశ్చ అధ్యయనాయ మహత్త్వపూర్ణముపాదానమస్తి ।

జీవకసమ్బంధినః ప్రముఖాః సాహిత్యకప్రోతాంసి పాలిభాషాయాం రచితే వినయపిటకే అంతర్భవన్తి । విశేషతః మహావగ్గస్య భేసజ్జక్షన్ధకే జీవకస్య చికిత్సాసేవాయాః, ఔషధప్రయోగస్య, బుద్ధేన సహ తస్య సమ్బంధస్య చ వివరణాని ప్రాప్యన్తే । తథాపి తస్య జీవనవృత్తాన్తే వర్ణితాని సర్వాణి వృత్తాంతాని స్వతంత్రైః ఐతిహాసికప్రమాణైః సిద్ధాసీతి వక్తుం న శక్యతే । అతః సాహిత్యకపరమ్పరాయాః వివరణాని ఐతిహాసికతథ్యాని చ వివేకపూర్వకం పృథక్కృత్య అధ్యేతవ్యాని ।

౨. జీవకస్య జన్మ తథా ప్రారంభికజీవనమ్

బౌద్ధపరమ్పరానుసారం జీవకస్య ప్రారంభికజీవనం కరుణాజనకపరిస్థిత్యా సమ్బద్ధమాసీత్ । తస్య జన్మ, పరిత్యక్తశిశురూపేణ ప్రాప్తిః, అభయరాజకుమారస్య సంరక్షణే పాలనం చ ప్రాచీనబౌద్ధకథాసు వర్ణితమ్ । అభయరాజకుమారః తం స్వకీయసంరక్షణే గృహీత్వా పోషితవానితి పరమ్పరాగతం వివరణం ప్రాప్యతే । అస్మాదేవ కారణాత్ తస్య నామ్ని “కోమారభచ్చ” ఇతి పదస్య సమ్బంధః వ్యాఖ్యాయతే । తస్య జన్మవృత్తాంతస్య వివరణం విభిన్నాను బౌద్ధపరమ్పరాసు కిశ్చేదిభిన్నతయా

దృశ్యతే । అతః ఏతాని వివరణాని నిర్వివాదేతిహాసరూపేణ న, అపితు ప్రాచీనసాహిత్యే సంరక్షితపరम्పరాగతవృత్తాంత్యేన గ్రాహ్యణి ।

జీవకస్య జీవనం సూచయతి యత్ మనుష్యస్య మహత్త్వం కేవలం జన్మనా, కులపరम्పరయా వా న నిర్ధారితం భవతి । విద్యయా, పరిశ్రమేణ, సదాచారేణ, నేవాభావేన చ మనుష్యః సమాజే విశిష్టం స్థానం ప్రాప్తుం శక్నోతి ।

3. తక్షశిలాయాం చికిత్సాశిక్షా

జీవకస్య జీవనచరితే తక్షశిలాయాం చికిత్సాశిక్షాగ్రహణస్య వృత్తాంతః ప్రసిద్ధః । బౌద్ధజీవనచరితపరమ్పరానుసారం సః యువావస్థాయాం తక్షశిలాం గత్వా ప్రసిద్ధస్యాచార్యస్య సమీపే చికిత్సావిద్యామధీతవాన్ । తత్ర సః రోగలక్షణపరీక్షణమ్, ఔషధనిర్ణయః, రోగిణః శారీరికావస్థాయాః నిరీక్షణమ్ తథా చికిత్సాపద్ధతీనాం ప్రయోగశ్చ అధీతవానితి పరమ్పరాగతకథాసు వర్ణితమ్ ।

ప్రాచీనభారతే తక్షశిలా విద్యానామధ్యయనస్య ప్రసిద్ధం కేంద్రమాసీత్ । వివిధవిద్యాధ్యయనార్థం దూరదూరప్రదేశేభ్యః ఛాత్రాః తత్ర ఆగచ్ఛన్తి స్మేతి ఐతిహాసికపరమ్పరాయాం ప్రసిద్ధమ్ । జీవకస్య తక్షశిలాగమనవృత్తాంతః చికిత్సావిద్యాయాః అర్జునే గురోః మార్గదర్శనస్య, నియమితాభ్యాసస్య, అనుభవస్య చ మహత్త్వం ప్రకాశయతి ।

తథాపి జీవకస్య అధ్యయనకాలః, పాఠ్యక్రమః తథా తస్యాచార్యస్య పరిచయః ఇత్యాదివిషయేషు సర్వాణి వివరణాని సమకాలీనస్వతంత్రప్రమాణైః సిద్ధాని న సన్తి । అతః తేషాం వివేచనం ప్రోతస్సమీక్షయా కరణీయమ్ ।

౪. జీవకస్య చికిత్సానైపుణ్యమ్

బౌద్ధసాహిత్యే జీవకః కుశలః, నిపుణః, వివేకశీలశ్చ చికిత్సకః ఇతి చిత్రితః । రోగిణః లక్షణానాం నిరీక్షణమ్, తదనుసారమ్ ఔషధస్య చయనమ్, చికిత్సాయాః ప్రభావస్య పరీక్షణం చ తస్య చికిత్సాకార్యస్య ప్రముఖవిశేషతారూపేణ వర్ణితమ్ ।

వినయపిటకస్య మహావగ్గే జీవకవత్థు ఇతి ప్రకరణే ధనికస్య భార్యాయాః చికిత్సాసమ్మర్దః ప్రసక్తః వర్ణితః । పరమ్పరాగతవర్ణనానుసారం జీవకః తస్యాః లక్షణాని పరీక్ష్య ఔషధయుక్తం సర్పిః నాసికామార్గేణ ప్రయుక్తవాన్ । అయం వృత్తాంతః ప్రాచీనభారతీయచికిత్సాపరమ్పరాయాం నాసామార్గేణ ఔషధప్రయోగస్య సాహిత్యకముదాహరణం భవతి ।

అత్ర విశేషతయా జ్ఞాతవ్యం యత్ ప్రాచీనగ్రన్థేషు వర్ణితాః చికిత్సాపద్ధతయః ఆధునికచికిత్సాయాః ప్రత్యక్షనిర్దేశాః న భవన్తి । తాసాం వైజ్ఞానికప్రామాణ్యం పృథక్ పరీక్షణేన ఏవ నిర్ణేతం శక్యతే ।

జీవకస్య చికిత్సావృత్తాంతాః సూచయన్తి యత్ ప్రాచీనభారతీయచికిత్సాయాం రోగలక్షణానాం సూక్ష్మనిరీక్షణమ్, ఔషధచయనమ్, రోగిణః స్థిత్యనుసారం చికిత్సాయాః వ్యవస్థా చ మహత్త్వపూర్ణాని అజ్ఞాని ఆసన్ ।

౫. రాజచికిత్సకరూపేణ జీవకః

బౌద్ధపరమృరాయాం జీవకః మగధరాజపరివారస్య చికిత్సకరూపేణ ప్రసిద్ధః । సః బిమ్బిసారరాజస్య చికిత్సకః ఆసీదితి పరమృరాగతవృత్తాన్తేషు వర్ణితమ్ । రాజపరివారస్య చికిత్సకత్వం తస్య చికిత్సానైపుణ్యస్య సామాజికప్రతిష్ఠాయాశ్చ పరిచాయకమితి మన్తం శక్యతే ।

తస్య జీవనచరితే అవనిరాజస్య చణ్డప్రద్యోతస్య చికిత్సాయాః ప్రసంగోఽపి ప్రాప్యతే । అనేన వృత్తాన్తేన జీవకస్య కీర్తిః మగధరాజ్యస్య సీమామతిక్రమ్య అన్యప్రదేశేష్యపి ప్రసృతా ఆసీదితి బౌద్ధపరమృరాయాం చిత్రితమ్ । తథాపి అస్య ప్రసంగస్య సర్వాణి వివరణాని స్వతంత్రైః ఐతిహాసికసాక్ష్యైః ప్రమాణితాని న సన్తి ।

జీవకస్య రాజచికిత్సకరూపం ప్రాచీనభారతే చికిత్సకానాం సామాజికప్రతిష్ఠాం, రాజకీయసంరక్షణం తథా చికిత్సావిద్యాయాః వ్యావహారికమహత్త్వం చ అవగన్తుం సాహాయ్యం కరోతి ।

౬. గౌతమబుద్ధస్య చికిత్సకరూపేణ జీవకః

జీవకస్య సర్వాధికప్రసిద్ధః పరిచయః గౌతమబుద్ధస్య చికిత్సకరూపేణ అస్తి । పాలివినయపిటకస్య మహావగ్గే జీవకస్య బుద్ధేన సహ సమృద్ధః తథా బౌద్ధసంఘస్య ప్రతి తస్య సేవాభావః వర్ణితః ।

బౌద్ధపరమృరానుసారం బుద్ధస్య సావస్థ్యసమ్బద్ధాసు ఆవశ్యకతాను జీవకః చికిత్సాసహాయ్యం ప్రదత్తవాన్ । ఔషధప్రయోగః, రోగిణః అవస్థాయాః నిరీక్షణమ్ తథా ఆవశ్యకచికిత్సాయాః వ్యవస్థా తస్య సేవాయాః అజ్ఞాని ఆసన్ ఇతి వృత్తాన్తేషు ప్రాప్యతే ।

జీవకస్య బుద్ధేన సహ సమ్బంధః కేవలం చికిత్సకస్య రోగిణా సహ సమ్బంధః నాసీత్ ఇతి బౌద్ధపరమ్పరా ప్రతిపాదయతి । సః బుద్ధస్య ఉపదేశాన్ శృణోతి స్మ, బౌద్ధధర్మే శ్రద్ధాం ధారయతి స్మ, సజ్జస్య కల్యాణాయ చ వివిధసేవాః అకరోత్ ఇతి వర్ణనం ప్రాప్యతే ।
అతః జీవకః బౌద్ధసాహిత్యే కుశలచికిత్సకత్వేన, ధర్మనిష్ఠగృహస్థోపాసకత్వేన, సమాజసేవకత్వేన చ స్మరణీయః ।

౭. జీవకస్య ఆమ్రవనదానమ్

జీవకస్య దానశీలతాయాః ప్రముఖముదాహరణం తస్య ఆమ్రవనదానమ్ । బౌద్ధపరమ్పరానుసారం రాజగృహస్య సమీపే స్థితమ్ ఆమ్రవనం సః బుద్ధాయ బౌద్ధసజ్జాయ చ సమర్పితవాన్ । తదామ్రవనం బుద్ధస్య సజ్జస్య చ నివాసాయ, ధర్మచర్చాయై తథా విశ్రామాయ ఉపయోగి అభవత్ ఇతి పరమ్పరాగతవర్ణనం ప్రాప్యతే ।

ఏతద్దానం కేవలం భూమేః అథవా ఉద్యానస్య దానం నాసీత్; అపితు ధార్మికసముదాయస్య ఆవశ్యకతానాం పూర్తయే కృతః సమాజోపయోగీ ప్రయాసః ఆసీత్ । అనేన జీవకస్య దానశీలతా, ధర్మశ్రద్ధా, సామాజికదాయిత్యబోధశ్చ ప్రకాశన్తే ।

బౌద్ధపరమ్పరాయాం దానం, కరుణా, సేవాభావశ్చ మహత్త్వపూర్ణాని నైతికమూల్యాని సన్తి । జీవకస్య ఆమ్రవనదానవృత్తాంతః ఏతేషాం మూల్యనామ్ ఆచరణాత్మకం స్వరూపం దర్శయతి ।

౮. బౌద్ధసజ్జస్య స్వాస్థ్యసేవాయాం యోగదానమ్

జీవకస్య యోగదానస్య అన్యః మహత్త్వపూర్ణః పక్షః బౌద్ధభిక్షాణాం స్వాస్థ్యసేవయా సమ్బంధః అస్తి । వినయపిటకస్య మహావగ్గే భేసజ్జక్షన్తకే రోగిణాం భిక్షాణాం చికిత్సాయై ఔషధప్రయోగాయ చ సమ్బంధినిః నియమాః వర్ణితాః సన్తి । ఏతస్మిన్ ప్రకరణే జీవకస్య నామ తథా తస్య చికిత్సాసేవాయాః ప్రసజ్ఞాః ప్రాప్యన్తే ।

బౌద్ధసజ్జే రోగిణాం భిక్షాణాం పరిచర్య, ఔషధానాం వ్యవస్థా, రోగిణః ఉపేక్షాం వినా తస్య సేవాకరణం చ మహత్త్వపూర్ణాని విషయాణి ఆసన్ । ఏతేషాం ప్రసజ్ఞానాం అధ్యయనాత్ జ్ఞాయతే యత్ బౌద్ధవినయసాహిత్యే స్వాస్థ్యరక్షణస్య తథా రోగిణః ప్రతి కరుణాపూర్ణవ్యవహారస్య మహత్త్వం స్వీకృతమ్ ఆసీత్ ।

ఏతత్ ప్రాచీనభారతే ధార్మికసముదాయస్య అన్తః స్వాస్థ్యసేవాయాః వ్యవస్థాయాః సాహిత్యకసాక్ష్యరూపేణ అధ్యేతుం శక్యతే । కిన్తు ఏతాం వ్యవస్థాం ఆధునికచికిత్సాలయవ్యవస్థయా సహ పూర్ణతయా సమానాం వక్తుం న యుక్తమ్ ।

౯. జీవకస్య వ్యక్తిత్వమ్ ఆదర్శాశ్చ

జీవకస్య పరమృరాగతచరితే త్రయః ప్రముఖాః గుణాః విశేషతయా దృశ్యన్తే- విద్యానురాగః, సేవాభావః, దానశీలతా చ ।

ప్రథమం, చికిత్సావిద్యాయాః ప్రాప్తయే తస్య ప్రయత్నః అధ్యయనస్య, అభ్యాసస్య, గురోః మార్గదర్శనస్య చ మహత్త్వం ప్రకాశయతి । ద్వితీయం, రాజపరివారస్య తథా అన్యేషాం రోగిణాం చికిత్సాయాః వృత్తాంతాః తస్య సేవాభావం సూచయన్తి । తృతీయం, బుద్ధస్య బౌద్ధసజ్జస్య చ ప్రతి తస్య దానం ధర్మశ్రద్ధాం సామాజికదాయిత్యబోధం చ ప్రకాశయతి ।

జీవకస్య చరితం చికిత్సావిద్యాం కేవలం జీవికోపార్జనస్య సాధనరూపేణ న, అపితు మానవసేవాయాః మహత్త్వపూర్ణమాధ్యమరూపేణ అవగన్తుం ప్రేరయతి । రోగిణః దుఃఖస్య నివారణమ్, స్వాస్థ్యస్య సంరక్షణమ్, కరుణయా సహ సేవాప్రదానం చ చికిత్సకస్య వైతికదాయిత్యస్య అజ్ఞాని భవన్తి ।

తథాపి జీవకస్య వ్యక్తిత్వస్య అధ్యయనం కుర్వతా అస్మాభిః స్మర్తవ్యం యత్ తస్య చరితం ముఖ్యతః బౌద్ధసాహిత్యే సంరక్షితమ్ అస్తి । అతః సాహిత్యకవర్ణనస్య ధార్మికాదర్శనస్య ఐతిహాసికతథ్యస్య చ సమ్యక్ పృథక్పరణమ్ ఆవశ్యకమ్ ।

౧౦. ఉపసంహారః

జీవకకోమారభచ్చః ప్రాచీనభారతీయచికిత్సాపరమృరాయాః తథా బౌద్ధధర్మేతిహాసస్య స్మరణీయః వ్యక్తిః అస్తి । బౌద్ధగ్రంథేషు తస్య చికిత్సానైపుణ్యం, బుద్ధస్య ప్రతి సేవాభావః, భిక్షుసజ్జస్య స్వాస్థ్యసేవాయాం యోగదానమ్, ఆన్రవనదానం చ విశేషతయా వర్ణితమ్ ।

తస్య జీవనవృత్తాన్తః శిక్షతే యత్ విద్యాయాః వాస్తవికం ప్రయోజనం కేవలం వ్యక్తిగతప్రతిష్ఠాప్రాప్తిః న, అపితు సమాజస్య కల్యాణం, దుఃఖితానాం సేవాం, మానవజీవనస్య సంరక్షణం చ భవతి । జీవకస్య చరితే చికిత్సావిద్యా, కరుణా, దానశీలతా, సామాజికదాయిత్యబోధశ్చ పరస్పరం సమ్బద్ధాః దృశ్యన్తే ।

యద్యపి తస్య జీవనసమృద్ధాని సర్వాణి వృత్తాంతాని స్వతంత్రైః ఐతిహాసికప్రమాణైః సిద్ధాని
న సన్తి తథాపి బౌద్ధసాహిత్యస్య ప్రాచీనచికిత్సాపరమృరాయాః, ధార్మికసమాజస్య
చ అధ్యయనాయ జీవకస్య నామ అత్యంతమ్ ఉపాదేయమ్ । అతః సః
ప్రాచీనభారతీయచికిత్సాయాః ఇతిహాసే కేవలం బుద్ధస్య చికిత్సకత్వేన న, అపితు
మానవసేవాయాః ఆదర్శస్య సాహిత్యకప్రతినిధిత్వేనాపి మహత్త్వం ధారయతి ।

సహాయకగ్రంథసూచి

౧. వినయపిటకం, మహావగ్గః, అష్టమో విభాగః, జీవకవత్థు - జీవకస్య జీవనం,
చికిత్సాకార్యం, బుద్ధేన సహ సమృద్ధశ్చ ।
 ౨. వినయపిటకం, మహావగ్గః, షష్ఠో విభాగః, భేసజ్జక్షన్తకః - ఔషధప్రయోగః, భిక్షాణాం
చికిత్సావిధానాని, స్వాస్థ్యసేవాసమృద్ధవిషయాశ్చ ।
 3. Great Chronicles, “Jivaka the Physician” - జీవకస్య పారమృరికజీవనచరితం తథా
చికిత్సాసమృద్ధాః కథాః ।
 ౪. Journal of Research in Medical Sciences - ప్రాచీనభారతీయచికిత్సకానాం
చికిత్సాపరమృరాయాశ్చ ఐతిహాసికాధ్యయనమ్ ।
- ప్రో. ప్రదీప్తకుమారనన్దః (నేవానివృత)
శ్రీజగన్నాథసంస్కృతవిశ్వవిద్యాలయః, పురీ

Written by Dr. Pradipta Kumar Nanda, Kendrapara, Orisa pknanda65 at gmail.com
Retd.Head, Dept.of Sarvadarshan
SJSV,Puri

Prasiddha Shalyachikitsakah Jivakakomarahachchah
pdf was typeset on October 15, 2026

Please send corrections to sanskrit@cheerful.com

